

TARİHSEL SÜREÇTE KOPUZUN SERÜVENİ THE ADVENTURE OF THE BREAK IN THE HISTORICAL PROCESS

Funda ESİN*

Öz

Kopuz, Türklerin milli çalgısıdır. Kopuz hakkındaki ilk bilgileri, Çin kaynaklarından, Uygurlardan kalma yazılı metinlerden ve Divanü Lugatî't- Türk'ten almaktayız. Kopuz, Türk musikisinin ilk zamanlarında başta Hunlar, Göktürkler, Uygurlar olmak üzere bütün Türk boyları arasında ve Türklerle siyasi ve kültürel ilişki halindeki diğer uluslarda da çok önemsenmiş ve benimsenmiştir. Türkler arasında Korkut Ata (Dede Korkut)'un, kopuzu ilk yapan şaman olduğu inancı yaygındır. Kutsal bir çalgı gözüyle bakılan Kopuzun yere konması günah sayılmış, alını öpülerek çalınmıştır. Türlerin ilk şairleri olan "Baksı-Ozan"lar, sagu'ları ve destanları okurken ya da yarı dini ayinlerde kopuzu kullanmışlardır. XV. yüzyıldan itibaren Anadolu sahasında "Baksı-Ozan"ların yerini "Saz Şairleri", kopuzun yerini de kopuz kökenli bağlama ailesi almıştır.

Bu makalede, kopuzun etimolojisi, yapısal özellikleri, çeşitli Türk lehçe ve şiveleriyle diğer ülkelerde aldığı adlar ve bunların yazılış biçimleri; Türk boyları ve onlara tabi olan kavimler vasıtasıyla Ön Asya, Anadolu ve Avrupa eksenindeki yayılma alanları üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kopuz, Buçı, Bağlama, Çeşte, Qunqau, Pi-p'a, Tabulatur.

Abstract

Kopuz is the National Instrument of Turks. We get the first information about kopuz from Chinese sources, written texts from Uighurs, and from Divanü Lugatî - Turk. Kopuz, the first times of Turkish music, especially Huns, Göktürkler, Uighurs among all Turkish tribes and Turks and other nations in the political and cultural climate was very important and adopted. Among the Turks, Korkut Ata (Dede Korkut)'s belief is the first Shaman to make kopuzun is common. It was considered a sin to be put on the ground, which was considered a sacred instrument, and it was stolen by kissing the forehead. The first poets of the species, "Baksi-Ozan" s, saguas and the epics reading or half religious rituals used Kopu. XV. from the beginning of the century, the "Saz poets" replaced the "Baksi-Ozan" in the Anatolian area, and the "bağlama family of kopuz origin" replaced the kopuz.

This article focuses on the etiology, structural features, various Turkish dialects and dialects and the ways in which they are written in other countries, the Turkish tribes and the regions subjected to them, and the areas of spreading on the axis of Asia, Anatolia and Europe.

Keywords: Cautery, Bupivacaine, Confinement, Cesarean Section, Qunqau, Pi-p, Tabulatur.

Giriş

Kopuz, Türklerin 15 asırdan beri kullanageldikleri ünlü ve milli bir çalgısıdır. Kopuz hakkında kültür tarihçilerini aydınlatacak belge ve bilgiler sınırlı olmakla beraber Çin kaynakları ve Dunhuang Mağarası'nda bulunmuş Budacılığa ilişkin çeşitli konulardaki kültür metinleri, bu konuda yararlanılacak kaynakların başında gelmektedir. Altay dağlarının Moğolistan sırtında uzanan ve "on vadi" isimli yerdeki bir mağarada yapılan kazı çalışmasında 1500 yıllık bir hun kopuzunun ortaya çıkarılması, kopuzun Türk kültürünün ve tarihin derinliklerine giden çok eski bir geçmişi olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır.

Kopuza, Asya ve Doğu Avrupa'nın bütün Türk kavimlerinde rastlamaktayız. Hunlar döneminde müzik alanında önemli aşamalar kaydedilmiş ve yeni gelişen müzik türlerine ilişkin uygulamalarda kopuz, zurna, boru, davul, kös, zil, def gibi çalgılar kullanılmıştır. Özellikle "Baksı-Ozan ve Kam"lar, kahramanlık manzumelerini terennüm ederken ya da yarı dini ayinlerde dua okurken kopuzu kullanmışlardır. Hunlara ait müzik kültürü Göktürkler döneminde de aynen devam ettirilmiştir. Uygurlar döneminde ise onların bağlı oldukları dinlerin sanatsal faaliyetlere herhangi bir kısıtlama getirmemesi, sanatın ve müziğin daha da ilerlemesine zemin hazırlamış ve daha önceki dönemlere ait müzik türleri sistemleştirilmiştir. Günlük hayatlarında Çinlilerin "Hyu-pu" dedikleri kopuzu yanlarından ayırmayacak kadar müzik tutkunu olan Uygurlar, tıpkı Hunlar döneminde olduğu gibi Çin müziği üzerinde etkili olmuş ve başta kopuz olmak üzere birçok Türk çalgısı Çin müziğine girmiştir.

Meragalı Hoca Abdülkadir, Safiyüddin Abdülmümin, Kitab'ül-Edvâr'ına yazdığı şerhte "Kopuz-ı ozan" ve "Kopuz-ı Rûmî" adlarıyla iki tür kopuzdan söz etmektedir. Hicri VIII. yüzyıla ait olan bu açıklamalar, Ozanların kullandıkları kopuz ile Batı Türklerinin kullandıkları Kopuz-ı Rûmî arasındaki farkı göstermektedir. Meragî'nin üzerinde durduğu "kopuz-ı ozan" aslında "baksı-ozan"ların, en eski şiir

*Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi Devlet Konservatuvarı

örnekleri olarak bilinen saguları, destanları okurken kullandıkları ve bütün telli çalgılara göre daha uzun bir kâseye sahip olan iki yada üç telli sazdır. “Kopuz-ı Rûmî” ise Anadolu’da kullanılan çalgıdır. Dede Korkut Kitabı’ndan da anlaşılacağı üzere Kopuz XV. yüzyıldan itibaren Anadolu’da yayılmaya başlamış, artık eski “Baksı-Ozan”ların yerini saz şairleri, kopuzun yerini de kökeni kopuza dayanan bağlama ve bağlama ailesine giren sazlar almıştır. XIII.-XIV. yüzyıl Anadolu’sunda kopuzun kullanım sahası daha da genişlemiş, XVII. ve XVIII yüzyıllarda kopuz, Osmanlı ordusuyla Balkanlara, Rumeli sınır boylarına taşınmış, Osmanlı ordusu dahil her tarafta kopuza ve kopuzculara rastlanmıştır. Ancak Orta Asya kökenli Türk müzik kültürünün çok daha önceleri bu sahalarda yayılmış olduğu gerçeğini de belirtmek gerekir. Zira Karadeniz’in kuzeyinden dolaşarak, Balkanlara ve Karpat Bölgesi’ne inen ve Orta Avrupa’yı ele geçiren Türk kavimleri, Türk müziğini ve kopuzu oralara ilk taşıyanlardır. Macaristan’da Batı Hun Devleti’ni kuran

Atıla’nın ordusunda kopuz ve kopuzcular vardır. Endülüs Devleti’nden kalma minyatür ve oyma resimlerde kopuz çalan şövalye figürlerinin işlenmesi, kopuzun Akdeniz üzerinden Endülüs Arapları vasıtasıyla İspanya’ya getirildiğini göstermektedir.

Gerek Karadeniz’in kuzeyinden gerekse Akdeniz güzergahıyla Avrupa’ya ayak basan ve Türk kültürünün bir sembolü ve temsilcisi olan kopuzu, Ruslar, Ukraynalılar, Litvanlar, Estonlar, Lehler, Finler Macarlar, Çekler, Slovaklar, Bulgarlar, Romenler, Almanlar Fransızlar, İspanyollar, saz üzerinde bazı değişiklikler yaparak “*laguta, lavta, tanbura*” gibi adlar altında kullanmışlardır.

Kop- fiil kökünden türediği düşünülen kopuzun, yalnız Türk lehçe ve şivelerinde değil, tarih içinde Türklerle siyasi ve kültürel ilişki halinde olan milletlerin dillerinde de “*kopuz, kobuz, kubuz, kubos, kobza*” gibi şekillerde bulunduğu görülmektedir. Kullanılan dilin ya da şivenin fonetik ve morfolojik yapısından kaynaklanan bu farklı söyleyiş zenginliği, bir bakıma kopuza verilen önemin ve değerinin bir yansıması olarak düşünülmelidir.

1. Kopuz Sözcüğünün Etimolojisi ve Morfolojik Açından Değerlendirilmesi

Kopuz sözcüğü, morfolojik yapısı itibarıyla halis Türkçedir. Bu sözcüğün kendisine ait yardımcı fiilleri Eski Türkçede bulunmaktadır. Ancak kökün etimolojisi henüz çözümlenebilmiş değildir. Türk lehçe ve şivelerinde ufak söyleniş ve yazılış farkları olan kopuzun Moğolca, Çince gibi Asya dilleriyle bu çalgının yayıldığı başka ülke dillerinde daha da karmaşık bir ses ve şekil yapısına dönüştüğü görülmektedir.

Dunhuang mağarasında bulunmuş Uygurca bir el yazmasında kopuzun yazılışı “*qungayu/qungau*” adıyla geçmektedir (İyi ve Kötü Prens Öyküsü, 1998: 45-46). Uygur Sözlüğü’nde de aynı şekilde “*qungqau*” şeklinde geçer ve “bir nevi gitara (saz)” açıklaması yapılır. Bu sözcüğün Çince karşılığı “*k’engheou*” olarak verilir, musikişinaslar da “*qungxauçı*” sözcüğüyle ifade edilir. Bütün bu kavramların Uygurcada bulunan ve çalmak anlamına gelen “*qunmaq*” fiiliyle ilgili olduğu düşünülebilir (Caferoğlu, 1937: 144).

En eski Çince versiyonlarda kopuzun karşılığı olarak geçen “*zeheng*”, önceleri beş, sonra on iki, daha sonra da on üç telli olarak kullanılan bir sazdır. Yine Çince “*kong-hou*” ve varyantı “*kan-hou*” adıyla bilinen sazlar da “kopuz”dan gelmez. Çince kopuzu karşılayan bu iki sözcüğün bu morfolojik yapıya dönüşmesinde şüphesiz Puroto Türkçedeki “*qomyuz/komyuz; qopyur/kopyur; qopyuz/kopyuz*” sözcüklerinin sonundaki “-z; -r” sürekli tonlu diş ünsüzlerinin bırakılması etkili olmuştur. Buna göre “*kong-hou*” ve “*kan-hou*”, aslında Han’lar döneminde yani miladi tarihin başlarında bir Türk çalgısı olan “*qopuz/kopuz*” un ilk biçimin transkripsiyonu olabileceği düşüncesi ağırlık kazanmaktadır (İyi ve Kötü Prens Hikâyesi, 1998: 116).

Büyük bir ihtimalle kopuz sözcüğü, “yankı vermek, çnlamak” anlamındaki “*qop-/kop-* (kopsamak)” fiilinden türemiştir. 11. yüzyıl kaynağı Divanü Lugati’t Türk’te de bu savı doğrulayan açıklamalara yer verilmiştir. “Kop-” sözcüğü Divan’da, fiil kökündeki ünlünün değişime uğraması sonucu “*kup-*” şeklinde geçer. Divan’da “*kup-*” fiil kökünden türetilmiş eski fiiller sıralanırken bu fiillere ilişkin yapılan açıklamalar ve verilen örnekler, kopuzu menşee olarak Türk kültür tarihinin derinliklerine çekmiştir.

Kubzamak: kubzadı “ol kubuz kubzadı” O, kubuz, ut çaldı (Divan, III, 283).

Kubzaşmak: kubzaşdı “kızlar kubzaşdı” Kızlar, cariyeler kubuz çalmakta yarıştılar (Divan, II, 220).

Kubzalmak: kubzaldı “kubuz kubzaldı” Kubuz çaldı (Divan, II, 235).

Kubzatmak: kubzattı “ol anı kubzattı” O, ona kubuz çaldırdı (Divan, II, 335).

Kuman ve Çağatay kaynaklarında bir “kopsamak” fiilinin şarkı söylemek anlamıyla varlığına işaret edilmektedir (Gazimihal, 2001: 18).

Kopuz sözcüğünün, çeşitli Türk lehçe ve şiveleriyle başka dillerde geçen yazılış biçimleri karşılaştırıldığında sözcüğün birinci ve ikinci hecelerinde görülen ses değişimleri öne çıkmaktadır. Nitekim

birinci hecede “u” dan çok “o” ünlüsünün kullanıldığı ve ikinci hece ünsüzünün de “b” değil “p” olarak kaldığı görülmektedir. Buna karşılık bu eski kelimenin “kubuz, kobuz, komuz, kumuz, kuhur” gibi şekilleri de kullanılmıştır.

Divanü Lûgati’t Türk’te kopuz sözcüğü “kubuz” şeklinde geçmektedir: **Kubuz**: ut, kopuz, kubuz (Divan, I, 19); uda benzer bir çalgı (Divan, I, 365); **kubuzluğ**: “kubuzluk kişi” kubuzu olan adam (Divan, I, 495). Kaşgarlı kubuz gibi çalınan ve adına “**ikeme**” (**ekeme**) denilen bir çeşit çalgıdan söz etmiştir (Divan I, 137; 174); ayrıca kopuz’un karşılığı olarak verdiği “**buçı**” sözcüğü hakkında da şu bilgiyi vermektedir: **buçı**: buçı kubuz “İnleyen ut’lardan bir ut. Bu kaz göğsü (barbat) adı verilen sazlardan bir sazdır (Divan, III, 173, 219).

İbni- Mühennâ da “kobuz” diye geçer ve “*ud’un Türkçe adıdır ki ‘kopuz’ da denir*” açıklaması yapar (İbni-Mühennâ Lûgati, 1997: 43).

Telli Orta Asya Türk çalgısı olan kopuz, Moğolcada “kuğur/ku’ur; Yeni Uygurcada “kovuş”; Özbekçede “kovus”; Hakaşçada “homis”; Altaycada “komus”; Tuvaca ve Yakutçada “homus” şeklinde görülür (Ayazlı, 2016: 159).

Kazak Türkçesindeki yaygın adı, “**kopuz**” olup “*kobuz, kubuz, kupuz*” adlarıyla da bilinen bir çalgı aletidir; **kopuzçu**: *kopuzu çalan, çalgıcı* (Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, 2014: 154). Kazaklarda yaygın olan diğer müzik aleti de “**dombıra**”dır. Kopuz ailesinden olan bu çalgı, Karakalpak ve Nogay’larda “dombıra, dutar”, Tuvalarda “dambıra”, Kırgızlarda “dungir”, Türkmenlerde “tamdıra”, Özbeklerde “tambur” Ruslarda “domra”, Afganlarda “dambura”, Iraklılarda “tunbur”, Moğol kökenli halklarla Buryatlarda “dombır”, Kalmuklarda “dungirma” olarak geçmektedir (<http://guneyturkistan.wordpress.com/2011/01/06/hundoneminden-gunumuze-ulaşan-1500-yıllık-saz/>).

Tatarca’da yazılışı “**kubız**” şeklindedir; “*kubızda uynavçı*”, kopuzcu (Türkçe-Tatarca Sözlük, 2014, 191). Kıpçak Türkçesinde, **kopuz** (*kobuz, kubuz, kupuz*) şekillerindedir; **kopuzçu**: kopuz çalan (Kıpçak Türkçesi Sözlüğü, 2014: 154).

Kopuz, Kırgızcada “**komuz**” biçimindedir. **Komuz**: *Üç telli musiki aleti, kopuz, balalayka*; **temir komuz (yahut) komuz çert**:- *kopuz çalmak*; **komuzçu**: *kopuz yahut ağız tamburası çalmak*; **komuzçuluk**: *kopuzculuk* (Kırgız Sözlüğü, 2011, 482).

Şemsettin Sami’nin “*Asıl manası kavun karpuz ve ona benzeyen şeyler olup, mecazen bizde müstamel manaya gelir*” tarzındaki açıklaması tartışmaya açık bir durumdur (Kâmûs-ı Türkî, 2014, 843).

Kopuz, Burhân-ı Katî’da “**berbet (berbat)** diye geçer ve şu açıklama yapar: “*Kopuz dedikleri saza denir. Rumîde “lavta” tabir olunan sazdır. “Ber” ile “bet”ten ibarettir. Kaz göğsü demektir. Sâz-ı mezbûr kâsesi, kaz göğsüne benzemekle bu isimle adlandırıldılar. Bazıları indinde “tambur” şeklinde bir sazdır. Kasesi büyük ve sapı kısa olur. İki de aynı anlamdadır*” (Mütercim Âsım, 2009, 68); aynı kaynaktan “ud” için de, “*laguta* tabir olunan saz” ifadesi kullanılır (Mütercim Âsım, 2009: 791). Mehmet Esad Efendi de Mütercim Âsım’ın kopuz hakkındaki açıklamalarını destekler mahiyette kopuz’u “**ud**” ve “**berbat**” in eş anlamlısı olarak göstermiştir (Şeyhülislâm Mehmet Esad Efendi, 1999, 441). Müntahabât-ı Lûgât-i Osmâniyye’de kopuzun karşılığı olarak “**barbut**” sözcüğü kullanılır ve barbut için ‘*bir nevi çalgı aletinin ismidir*’ denilir (Redhouse, 2016, 34).

2. Kopuzun Yapısı ve Özellikleri

Köprülü, Arapların ud’una benzettiği kopuz için “*baso viyolensel*” tabirini kullanır ve şu açıklamayı yapar:

“*Baksı, Şamanların davulu yerine bir nevi keman, daha doğrusu baso viyolensel kullanır ki takriben üç-üçbuçuk kadem yüksekliğinde olan bu alete kopuz denir. Baksı, aynıyle bizim çalgıcılarımızın viyolenseli tuttıkları tarzda kopuzu önüne koyar ve baso-kemanın yayına benzer bir yayı onun üzerine dokundurur. Kopuzun üzerine bükülmüş at kılından iki kiriş getirilmiş ve sapına birçok demir ziller raptedilmiş olup çalgıcı kemani kımıldattığı zaman şakırdayan bir gürültü meydana gelir. Baksının bundan başka bir da asası vardır ki ucuna dört köşe bir tahtacık yerleştirilmiş ve etrafına birçok ufak demir parçaları asılmıştır Baksı, efsunu ile hem-ahenk bir türkû ile beraber kopuzunu çalmaya başlar; bundan sonra asayı yakalayarak şiddetli bir raks esnasında fırıldak gibi döndürür ki bu suretle müthiş bir gürültü peyda olur. Bunu ekseriya iki Baksı birlikte icra ederler: Biri kopuzu çalar, diğeri de asa ile sıçrayarak raks eder (Köprülü, 1986, 103).*”

Mirza Bala’nın kopuzun biçimsel yapısı ve özellikleri hakkında verdiği bilgiler aşağı yukarı Köprülü’nün bu konuda yaptığı açıklamalarla aynıdır (Mirza Bala, 2001, 854). Ancak Caferoğlu, Kazak-Kırgız kopuzunun daha farklı olduğunu belirtir:

“*Bunlardaki kopuz eski Rus kemanına benzer, içi oyulmuş bir çanağı vardır. Çanağın üst tarafına bir sap raptedilmiştir. Telleri gayet kalın olup at kılından yapılmıştır. Ataonu gayet kabadır. Bununla birlikte*”

kuş ötmelerini taklit ederek çıkarılan sesler ve melodiler tabiata çok yakındır. Divayev'e göre ise Kırgız kopuzu bütün bir ağaç parçasından yontulmuş, içi boş bir çanağı vardır. Çanak oldukça derindedir. İki yahut üç telden ibarettir. Telleri at kılından yapılır. Çalınırken kopuzun gövdesi iki at kılından yapılmaya yayla çalınır (Caferoğlu, 1936, 211).

Orhan Şaik'in, A. Fikret'in "Özbek Klasik Müziği ve Onun Tarihi" adlı makalesinden yaptığı alıntıda Özbek kopuzunun yapısal özellikleri hakkında verilen bilgiler de kayda değer niteliktedir :

Kopuz (kovuz)un gövdesi, bir kuyruk, bir çanak, bir sap, bir de baştan ibarettir. Kuyruğunun üstü kalın "tiri=deri" ile kaplıdır; çanağının üstü açık kalır. Kuyruk ile çanağının uzunluğu sap ile baştan uzunluğuna eşittir. Kopuzun iki tane teli vardır Her teli bir toplam kıldan ibarettir ki at kuyruğundan alınmıştır. Birinci telinin kılları ikinci telinkinden azdır. Türklerin ilk devir şairleri olan Baksılar-Ozanların çalgıları kopuzdu. Kopuzu yayla çalarlar (Gükyay, 1973, CCXXXIII).

Kazaklarda eskiden olduğu gibi bugün de tek ve çift çanaklı yayla çalınan kopuzlar bulunmaktadır (Feyzioğlu, 2006: 238). Kazak Türklerinin en yaygın çalgılarından biri olan "**dombıra**" da hem yapı hem de sesleri itibariyle kopuzla benzerlik gösterir. İki telli olup parmakla çalınır. Telleri eskiden bağırsaktan yapılırdı; bugün ise misina kullanılmaktadır. Armudi bir teknesi vardır. Göğsü çam ağacındandır; sapı perdelidir. "**Abay**" ve "**cambıl**" dombırası diye iki türü olup "**sertpe**" veya "**töpke**" çalım teknikleriyle çalınmaktadır (<http://blog.milliyet.com.tr/antalyali>).

Radloff, Sibiryadaki göçebe Türk boylarının sosyal hayatları dil ve adetleri üzerine yaptığı derleme çalışmalarında, Abakan Tatarlarının musikiye, batı komşularına göre daha fazla düşkün olduklarını belirtir ve Abakan Tatarlarının kullandıkları müzik aletlerinin yapısal özellikleri ve kullanılış tarzları hakkında önemli bilgiler aktarır:

"Burada, Altaylılardan bahsederken anlatmış olduğum ney ile gitaradan başka, kemane benzeyen "kobis" ile ufki vaziyette kullanılan ve "tyattagan" adı verilen bir nevi harp da gördüm. Deri bir kazan şeklinde olan kobis'in uzun bir sapı vardır. Bu sazın ihtizaz (titreşim) zemini, kutu üzerine geçirilmiş parşömen gibi bir deriden ibaret olup, bunun ortasında büyük ve kenarında da ufak delikler vardır, bunun üzerine telleri tutturmak için eşik yerleştirilmiştir. Biri ince ses için olmak üzere üç at kılından ve diğeri de kalın ses için altı alt kılından yapılmış iki teli vardır. Bu alet...küçük bir yay ile çalınmaktadır. Pek tabii olarak yay üzerine de at kılı gerilmiştir (Radloff, 1956, 388).

Ögel'e göre, Müslüman şaman olan Kırgız bakşılarının dualarında kopuzun neden yapıldığı da şöyle anlatılmaktadır: "*Üyengi ağacının dibinden, oyulup alınan kopuzum! Karagay ağacının dibinden, çekilip alınmış kopyuzum! Kızıl kırcın tobulgu ağacından, perdeni yaptığım kopuzum! Yürük atın kuyruğunun tel kıldığım kopuzum! Taşta biten ırgay çalsından, kulak kıldığım Kopuzum*" (Ögel, 1987, 23). Bu da gösteriyor ki kopuzun ağacı bilinen bir odun değildir.

Kırgız kopuzu ud tipinde telli bir çalgı olup üç telli ve perdesizdir (Reich, 2002, 108). Kafkas Nogaylarının kullandıkları kopuz da yapıca aşağı yukarı Kırgızlarınkine benzemektedir ve yayla çalınmakta olup, iki telli keman gibidir (Feyzioğlu, 2006, 237).

3. KOPUZUN YAYILMA ALANLARI

Türklerin milli çalgısı olan kopuzun ana vatanı Orta Asya'dır. En eski şekli ile Altay Türlerinde ve Kafkasya'da bugün de yaşamakta olan kopuzun yayılma alanı oldukça geniştir.

3.1. ORTA ASYA'DA KOPUZ

Türk müziğinin kökeni Hunlar dönemine dayanmaktadır. Hunlar, Türk müziğini, kendilerine bağlı Türk boylarının ortak dili haline getirmiştir. Bu durum Türk müziğinin gelişip yaygınlaşması ve başka müzik kültürlerini de etkilemesinde etkili olmuştur. Hunlar döneminde başta kopuz olmak üzere zurna, boru, davul, kös, zil, def gibi çeşitli müzik aletleri kullanılmıştır. Bu çalgılar "dini müzik, tuğ müziği, kahramanlık ve destan müziği, Toplantı, tören ve festival müziği, günlük hayatı konu alan müzikler, ağıtlar" gibi müzik türlerinden hangisiyle ilgiliyse o müzik türünde kullanılmıştır. Bunlardan kopuz en uygun tür, kahramanlık ve destan müziğidir. "Kam-kopuzcu" ya da "Ozan-kopuzcular", kopuzları eşliğinde başarı, zafer, kahramanlık ve yiğitlik temalı manzumeler söylemişlerdir (Vural, 2016, 69-74).

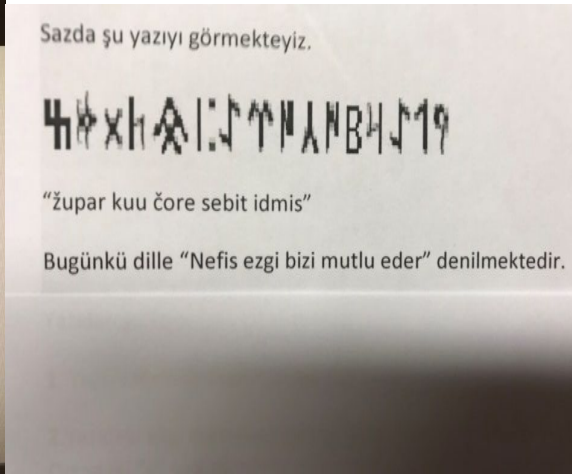
Son zamanlarda Moğolistan'da yapılan kazılarda en eski Hun kopuzuna rastlanmıştır. Türk musiki ve kültür tarihinde önemli bir buluşu Moğol arkeologlar gerçekleştirmiştir. Türk folklorünün en önemli çalgısı olan bu en eski 1500 yıllık kopuz, Altay dağlarının Moğolistan sınırında uzanan ve "Cargalant-Kayırhan" olarak adlandırılan kısmında "**Omnohon Aman**", yani "**OnVadi**" isimli yerde "**Nuhen Had**", yani "**Mağara Taş**" denilen bir mağarada bulunmuştur (Şekil 1).

Moğollar, “*Deve kopuzu*” denilen milli çalgılarına benzediği gerekçesiyle sazın kendilerine ait olduğunu iddia etseler de sazın Türk mağarasından çıkması ve sapında Türk runik yazısının bulunması (Şekil 2) bu sazın Türklere ait olduğunu ortaya koymuştur.

Bu sazın belirgin biçimsel özellikleri de şöyledir: Sazın başı ceylan (bugi) veya bulanın başınabenzemektedir. Düz değildir. Eski devir geleneklerine göre Gök Tanrı dininin alışkanlıkları gereği başıhayvan siliyle süslenmiştir. Sapı ince ve tellerine parmakla vurularak çalınan türden bir çalgıdır. Bu saz, kalın saplı ve yayla çalınan Moğol çalgısı “*Morin Chur*”a göre zariftir (Şekil 3). Bugün en eski Türk kopuzuolarak kabul edilen bu çalgıKazak, Karakalpak ve NogayTürklerinde çalınan “iki telli dombira”ya çok benzemektedir (<http://guneyturkistan.wordpress.com/2011/01/06/hun-doneminden-gunumuze-ulasan-1500-yillik-saz/>).

(Şekil 1)

(Şekil 2)

(<http://guneyturkistan.wordpress.com/2011/01/06/hun-doneminden-gunumuze-ulasan-1500-yillik-saz/>).

(Şekil3).

<http://guneyturkistan.wordpress.com/2011/01/06/hun-doneminden-gunumuze-ulasan-1500-yillik-saz/>).

Çin kaynakları 28 çeşit Hun halk türküsünden söz etmektedir. Çinliler, Asya Hun çalgılarından olup milattan önceki asırlarda Çin’de de yayılan “*K’ung-hou, Pi-p’a, Ku-sie vb.*” gibi çalgıları bilmekteydiler. Bunlar telli, nefesli ve darbe sazları idi (Kafesoğlu, 1977, 200). Bu müzik aletleri arasında Çinlilerin “*Hyu-pu*” veya “*K’ung-hou*” (*K’ong-heou*) adıyla söyledikleri kopuz, Bozkır Türk folklorunda önemli yeri olan bir çalgıydı. Destanlar, kahramanlık menkıbeleri, aşk türküleri,milletin acı tatlı hatıraları sazşairleri (Baksı-Ozanlar) tarafından en eski milli musiki aleti olan kopuz çalınarak söylenirdi (Kafesoğlu, 1977, 200; Köprülü, 1986, 101-103).

Hun hükümdarları müziğe çok önem vermiştir. Çin kaynakları Hun saraylarında bulunan müzik topluluklarından söz eder (Budak, 2006, 22) Hun büyüklerinin kurganlarında (3 numaralı Pazırık kurganı)

yapılan kazılarda ölen kişiye ait değerli eşyalar arasında telli sazlarla davulların da bulunduğu görülmüştür (Çoruhlu, 2007, 93). Bu telli saz parçalarının kopuz olduğu tahmin edilmektedir (Vural, 2011, 18). Hunların, dış ülkelerle kurdukları ilişkilerin doğal sonucu olarak meydana gelen kültürel etkileşim, müzik alanında da kendini göstermiş, özellikle Türkler ile Çinliler arasında karşılıklı gönderilen hediyeler arasında müzik aletlerine de yer verilmiştir (Tuğlacı, 1986, 3).

Hun çalgıları denildiğinde ilk akla gelen, Hunların resmi ve dini çalgısı olan davuldur; ancak Hunların çok önem verdiği kopuzun kökü da ilk çağ Hunlarına dayanmaktadır. Hunlar döneminde Şamanlar kopuz çalmıştır (Ögel, 1984, 118); ancak bazı şamanlar, davul yerine iki telli kemeçe kullanmışlardır. Kenarları zillerle ve ses veren madeni parçalarla süslü olan bu müzik aletine Türkler "kobus" demişlerdir (Ögel, 1984, 118). Hun döneminde kullanılan kopuzun, bir çeşit kemeçe olan bu "kobus" olduğu düşünülmektedir. Kopuzun bağlamaya benzeyen şeklinin kökleri de Hunlara dayanmaktadır (Vural, 2011, 18).

Göktürklerde müzik anlayışı, Hun müzik kültürünün devamı niteliğindedir. Kopuz, bu dönemde de varlığını sürdüren müzik türleri içinde en çok "Kahramanlık-Destan Müziği" çalgısı olma özelliğini devam ettirmiştir. Ozanlar, yaylı (ıklık) ya da telli kopuz kullanmışlar ve "kök" adı verilen besteler yapmışlardır (Vural, 2011, 161).

MS.568'de Kök Türk prensesi Asena ile Zhou sülalesinin hükümdarı Wu-di'nin evlenme törenleri için prenses ile birlikte Çin sarayına gelen 300 sanatçıdan oluşan müzik grubunun, Orta Asya'ya özgü "pipa (kopuz), dikey arp, arp" ve "jiegü" isimli bir tür davulu yanlarında getirmeleri ve ünlü pipa sanatçısı Sucup Akarı "Su jibo (Kuçalı, Sucup Akarı)"nin 560'lı yıllarda Çin sarayında 12 perdeli ses sistemini ve Türk müzik metotlarını Çinli müzikhçilere tanıtıp öğretmesi, Çinlileri çok etkilemenin yanında Kök Türklerin müzik sahasında geldikleri noktanın da bir göstergesi olmuştur (Vural, 2011: 164-165). Göktürkler, hem bir çeşit kemeçe olan ve "ıklık" olarak da adlandırılan "yaylı (oklu) kopuzu" hem de bağlamanın atası olan elle veya mızrapla çalınan kopuzu kullanmışlardır.

Uygurlar döneminde sanat ve müzik alanında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Bunda Uygurların bağlı oldukları Budizm ve Maniheizm gibi dinlerin güzel sanatları teşvik etmesi ile konar-göçer durumdan yerleşik medeniyete geçmiş olmaları etkili olmuştur. Eğitim kurumsallaşmış, farklı meslek grupları için çeşitli okullar açılmıştır (Vural, 2011, 215). Uygur Türklerinin vatanı Doğu Türkistan, tarihte şarkı ve dans mekanı olarak ün yapmıştır (Kaşgarlı, 2004, 22). Hunlar ve Kök Türkler dönemine ait müzik türleri Uygurlar tarafından geliştirilerek sistemleştirilmiştir.

Uygurların en çok kullandığı müzik aletlerinin başında "kopuz" gelmektedir. Çinlilerin "Hyu-pu" dedikleri kopuz, Uygur folklorunun ve edebiyatının önemli bir müzik aleti olmuştur. Destanlar, kahramanlık menkıbeleri ve aşk türküleri kopuz eşliğinde çalınıp söylenmiştir. Uygur rahipleri iyi müzisyen olarak şöhret yapmışlardır. 981 ile 984 tarihleri arasında Turfan ile Beş-balıg'ı ziyaret eden Çin elçisi Vang Yen-Te, X. yüzyıl Uygurlarının yaşayışı ve hakanların düzenlediği büyük şölenler ve ziyafetler hakkında şu bilgileri verir: : "Ziyafet sırasında müzik konseri verilmiş ve bir de sahne oyunu şeklinde bir komedi gösterilmişti. Daha Beş-balıg'ın yakınında bulunan bir gölde kayık gezisi yapılmıştı. Bu gezi sırasında da her taraftan müzik nağmeleri yükseliyordu (Ögel, 123, 1971) Yine Ögel, Uygurların günlük hayatlarında, müzik aletlerini yanlarından eksik etmedikleri ve saza benzer iki tür çalgı aleti bulunduğundan söz etmektedir (Ögel, 129, 1971). Bu iki tür çalgının kopuz ya da ona benzer yapıda başka bir çalgı olduğu söylenmektedir (Vural, 2011, 232; İzgi, 2000, 57). Uygurlar, VIII. ve IX. yüzyıllarda ud ve uda benzer bir alet olan "berbab" ya da Çince söylenişle "pipa" ve beş telli "tambur" diye adlandırılan çalgıları da kullanmışlardır (Sertkaya, 1982, 42). Bu çalgılardan özellikle "berbat" ve bu çalgıyı çalan müzisyenler, Çin'de büyük ilgi görmüştür.

Şüphesiz biz, kopuz hakkında tarihi bilgileri Çin kaynaklarından ve Uygurlara ait yazılı metinlerden almaktayız. Eski Uygurca metinlerde kopuzun adı geçmektedir. Bu konuda iki örnek verelim:

Uygurca hukuk metni:

(13) öndüni kul k(a)ya kopuznun yer kündini ulug ögan kendini kuus

(14) bahşının ok yer togdını ma ögen adırar bö tört sıçı

(15) içindaki bir aniz yerka bitigdaki kuus temür bahşiarklig

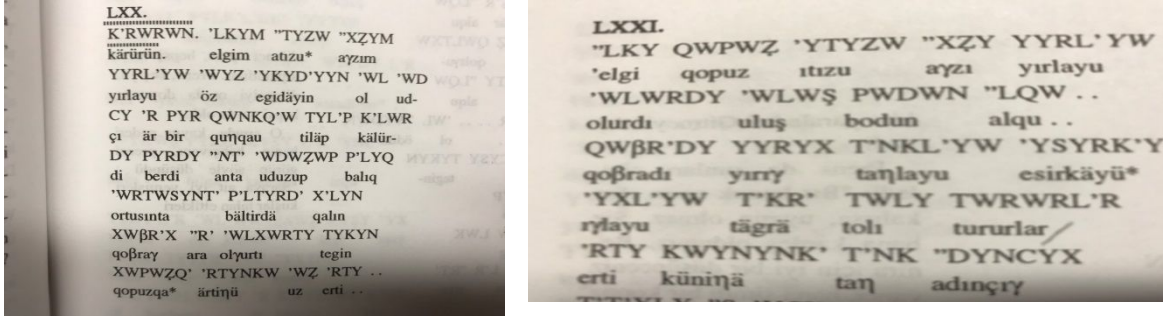
(16) bolzun t(a)plasar özi tutzun toplamasar adın kişika ötkürü

(17) satzun (Ayazlı, 2016, 446).

"Doğuda Kul Kaya kopuz'un yeri, güneyde ulug (Büyük) kanal, batıda Kuus ustanın yeri, kuzeyde ise kanalla ayrılır. Bu dört sınır içindeki toprağa, yere sözleşmedeki Kuus Tamür usta sahiplensin. Dilerse kendi tutsun, dilemezse başkasına satsın (Ayazlı, 2016, 525).

Uygurlarda kopuz çeşitli öykülere de konu olmuştur. Söz gelimi İyi ve Kötü Prens Hikâyesi'nde başarısını gölgelemek için gözlerini kör eden kardeşinin öldürülmemesi için tanınmasını diye dilenci

kılığına giren İyi Prens, kendisine bakan sığırtmaçtan duygularını dile getirmek için qunqau (kopuz) ister (Şekil 4).

(Şekil 4) (İyi ve Kötü Prens Hikâyesi, 1998: 116).

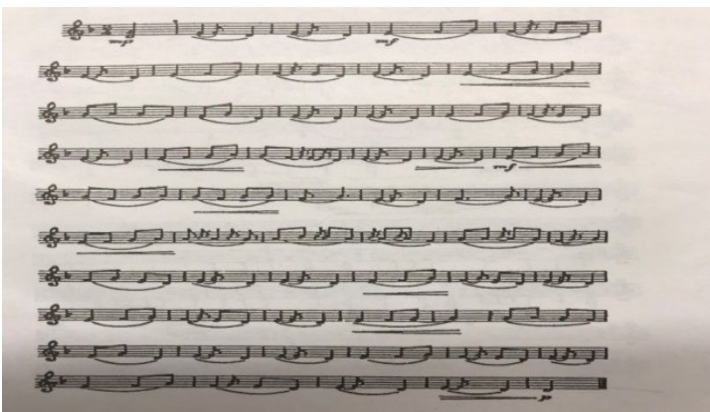
Metnin Türkiye Türkçesine çevirisi: "...O sığırtmaç , bir "qunqau (kopuz) isteyip getirdi ve ona verdi. (Prensi) oradan alıp, şehrin ortasındaki bir yol kavşağına , yoğun bir kalabalığın ortasına, oturttu. Prens, qunqau (kopuz)da son derece ustaydı. Eli qunqau (kopuz) çalıp, ağzı şarkı söyleyip oturuyordu. Ülke halkının tamamı, oraya koştu; şarkıyı beğenen, acıyan ve ağlayan (insanlar), etrafı (meydanı) doldurup duruyorlardı (İyi ve Kötü Prens Hikâyesi, 1998, 45-46).

(Şekil 5)

Kazak ve Karakalpak Cırav'ları, kopuzun atasının Dede Korkut (Korkut Ata) olduğunu söylerler. Kazaklar arasında Korkut Ata'nın şekil 5'tekine benzer ilk kopuzu yapmasıyla ilgili çok sayıda efsane anlatılır (Ergun, 2002, 115). Kopuzun Yalnız Kazaklarda değil bütün Orta Asya Türklerinin hayatında taşıdığı kutsiyeti ve değeri ifade eden bu efsanelerden biri şöyledir:

"Korkut yirmi yaşındayken bir düş görür. Düşünde, ona, kırk yıl daha yaşayacağı söylenir. Bunun üzerine Korkut, oradan uzaklaşmak için yola çıkar. Gittiği her yerde ellerinde kazma-kürek kazan insanlara rastlar. Onlara: "Ne kazıyorsunuz?" diye sorar. Adamlar da: "Korkut'un mezarını kazıyoruz" diye cevap verirler. O da hemen oradan uzaklaşır. Böylece Korkut, ölümden kaçmak için dünyanın dört burcunu dolaşır, fakat her yerde insanların "Korkut'un mezarı'nı kazdıklarını görür. Bunun üzerine kaçamayacağını anlayan Korkut, Celmayasına binerek tekrar Sirderya'ya döner. Sirderya'da ilk kopuzunu yontar. Celmayasını da keserek derisini kopuzuna geçirir. "Suda ölüm yok" diyerek Sirderya'nın üzerine bir kilim atar ve üstüne çıkıp gece gündüz kopuzunu çalar. Korkut'un sesiyle birlikte hayat durur. Rüzgâr esmez ulur, ağaçlar ve dağlar kopuzun küy'üne doğru eğilir; kuşlar uçmayıp küy dinler, hayvanlar koşup gelip Korkut'un küy'ünü dinlerler. Korkut kopuz çalarken ecel bile ona yaklaşamaz. Nihayet bir ara kopuz çalmayı bırakır ve ecel yaklaşır ve Korkut ölür." (Ergun, 2002, 123-124).

Korkut Ata'nın Kazak Türkleri arasında çok sayıda küy ve sarını vardır. Korkut Ata'nın Celmaya Küyü'nden kısaltılarak alınmış bir nota

((Ergun, , 2002, 125).

2. Kuzey Arika ve Avrupa'da Kopuz

Kopuz ve kökü kopuza dayanan bütün yaylı çalgıların dünyaya yayılması ipek yolu üzerinden olmuş ve yaylı çalgılar, iki güzergah üzerinden önce Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'ya daha sonra da Ak Deniz kıyıları üzerinden İber Yarımadası'na (İspanya) girmiştir.

Asya Hunlarının devamı olan Batı Hunlarının(Avrupa Hunları) büyük göçle Batıya yönelmesi, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara, oradan da Karpatlar havzası ile Orta Avrupa içlerine kadar ilerlemesi ve Atilla liderliğinde Macaristan topraklarında Avrupa Hun Devleti'nin kurulması, büyük Asya kültürünün dünyaya taşınmasında önemli rol oynamıştır. Fin-Ugor kökenli olan Macarlar, Fin-Ugor halk müziğinden çok Asya kökenli Türk müziğinden ve çalgılarından etkilenmiştir.

XIII. yüzyılda Kumanlar(Kıpçaklar), Balkanlardan Aral Gölü'ne kadar geniş bozkırlardaki yurtlarında ve obalarında kopuz çalıyor, dans ediyor ve eğleniyorlardı. Bu devirde Macaristan'da bile Kumanca konuşuluyordu. Henüz göçebe hayatı yaşamakta olan bu Şamanî, Müslüman ve Hristiyan Kıpçaklar kuzeyde, Oğuzlar da güney İslâm ülkelerinde kadınlı erkekli toplantı ve eğlencelerde kopuz çalıp Oğuznâme ve Dede Korkut destanlarından parçalar okumaktaydı (Turan, 326, 1969).

Öte yandan Deşt-i Kıpçak bölgesinin Moğol istilasına uğraması sonucu Kıpçakların batı kolunu oluşturan Kumanlar, Avrupa'ya doğru göçe başlamış ve bir Oğuz boyu olan Peçeneklerle savaşmış onları da önlerine katarak Balkanlara ve orta Avrupa içlerine kadar yayılmışlardır. Önce Batı Hunları daha sonra da Peçenek ve Kuman kitleleri, Macaristan, Romanya ve Balkanlarda büyük Asya müzik kültürü ve çalgılarının yayılıp tanınmasında etkili olmuşlardır. Türkler arasında en çok tanınmış bir çalgı olan Kopuz, tarihsel süreç içinde atalarımızla birlikte onların hakimiyet kurdukları sahalarda yayılmıştır (Kafesoğlu, 290, 1979). Türk kopuzu Avrupa'da hemen bütün kavimlerde Macarlarda, Çeklerde, Lehlerde, Litvanyalılarda, Ruslarda ve Ukraynalılarda, Almanlarda, Finlerde Balkanlarda yayılmış ve tanınmıştır (Caferoğlu, 203, 1936). Kopuz buralarda "kobaz, kubaş, kobzo, kopuz" gibi adlar altında sevilen sazlardan biri olmuştur (Kafesoğlu, 290, 1979). Biçimsel yapısı ve tel sayısında yapılan küçük değişikliklerle yeni bir tipe bürünen kopuz, "ud", "laguta" ve "lavta" adlarıyla, Batı orkestralarının vazgeçilmez enstrümanı olmuştur.

V. yüzyıl Batı Hunlarının (Avrupa Hunlarının) türküleri ve kahramanlık destanları vardı. Priskos, Atilla tarafından Bizans elçilerine verilen ziyafette Hun müzisyenlerinin refakatinde Hun halk türkülerinin söylendiğini yazar (Kafesoğlu, 1977, 191). Atilla'nın sefer dönüşünde düzenlenen şöenlerde iki ozan, Atilla'nın huzuruna gelip onun gösterdiği yiğitlikleri, kazandığı zaferleri dile getiren ve onu öven epik türküleri kopuzla terennüm ederlerdi (Altheim, 46, 47, 1967; Rasyonı, 34, 1971). Bulgar ve Macar Türklerinin aşağı ve yukarı Tuna ülkelerine yayılıp yerleşerek Bizanslılarla siyasi ve kültürel temaslarda bulunmaları sonucu kopuz, Bizanslıların da ilgi alanına girmiştir. Bizans'a ait Rumca bir IX. yüzyıl simya kitabında "kopuz" adının geçmesi (Gazimihal, 2001, 39) ve İstanbul'da Sultanahmet'teki kazı sırasında bulunan Bizans'a ait çini resimlerinden birinde bir sakallının kopuz çalmakta olduğuna bakılırsa, Bizanslıların böyle bir çalgı çaldıkları ve kopuzun İstanbul'un fethinden önce Bizans'a geldiği ihtimalini akla getirmektedir (Köseihal, 1939, 264).

Kopuz, Türk göçüyle birlikte bir yandan orta Avrupa'ya kadar yayılırken öte yandan İslâm dünyasına girmiştir. Müslüman kaynaklarda kopuz, "barbat", ve "ud" ile bir tutulmuştur. Kaşgarlı "Buç kopuz" hakkında açıklama yaparken bu çalgı türlerinden söz etmiştir (Divan III, 173). Miladi X. yüzyıldan Fârabî, Hârezmî gibi Türkistanlı Müslüman musiki yazarları eserlerini Arap diliyle yazdıklarından Türkçe kopuz adını kullanmamışlardır. Barbat", "ud" ve daha eskiye dayanan Arapça "mizher", anlamdaş sözcükler olarak düşünülmüştür (Gazimihal, 2001, 23). Gazimihal, İbn Haldun'a dayanarak kopuz çeşitlerinin yukarı Afrika'da Tunus ve Fas'ta kullanıldığını ve bunların Fas tarafında "gumburî=tunbura" çeşitlerine benzediğini belirtir (Gazimihal, 2001, 38).

Anadolu'nun Türkleşmesinden çok önceleri kopuz Endülüs Arapları vasıtasıyla İspanya'da tanınıyordu. Endülüs Devleti'nden kalma minyatür ve oyma resimlerde yaylı, yaysız ud'u andıran ya da tanbura'ya benzer çalgılar görülmektedir. Özellikle İspanyol müzikolog R. Mitjana'nın "İspanya'da Müzik" adlı eserinden X. ya da XII. yüzyıllarda çizildiği tahmin edilen iki grup minyatürden birinde "iri ıklık" , diğerinde "küçük ıklık" çalındığı görülmektedir. Bu ıklık'lardan biri 4, diğeri 2 tellidir; bir başka XIII. yüzyıl minyatüründe de bir Arap ve bir İspanyol şövalyesi iki ud'u birlikte ayakta çalmaktadırlar (Gazimihal, 2001, 36). Adı geçen bu çalgılar için hiçbir yerde "kopuz" ifadesi kullanılmaz ama bu kültürel gelişmeler, kopuzun Araplar vasıtasıyla Güney Avrupa'da yayıldığı gerçeğini de ortaya koyar. İspanya'da minyatürlere konu olan kopuzun, zaman içinde Avrupa'da "lavta" adıyla kullanım alanına girdiği görülür. Hatta 15. yüzyıl Avrupası'nda müzik yazısında ilginç gelişmeler olur. Sözelimi seslerin çalgı üzerinde çıkarılacakları yerleri ve nasıl çıkarılacaklarını gösteren ve adına "tabulatur" denilen bir müzik yazısı türü geliştirilir. Tabulatur'lar, ait olduğu çalgının türüne göre "lavta tabulaturu", "gitar labulaturu" diye adlandırılır. Çalgı notasında kullanılan en yaygın labulatur türleri, İtalyan, İspanyol, Fransız ve Alman labulatur'larıdır. Lavtacı ve gitarıcı olaral sivrilen Robert de Visée (1650-1725), lavta ve gitar için süitler, solo parçalar besteler (Sar, 2006, 112, 186, 211).

3.3. Anadolu ve Balkanlarda Kopuz

Kopuzun Anadolu'daki izlerine dair en zengin bilgiyi Dede Korkut Hikâyeleri'nde buluyoruz. XV. yüzyılda yazıya geçirildiği tahmin edilen ancak kökleri Oğuz Türklerine dayanan ve yarı destani bir özellik gösteren hikayelerde kopuz adı defalarca geçmektedir:

Dede Korkut Hikayeleri'ne göre Oğuzlar, kopuzu kutsal bir çalgı olarak görmüş, Oğuz yiğitleri sıkıntılı anlarında duygularını kopuzla dile getirmiş ve kopuzun sesinden güç almışlardır (İnan, 1976, 159). Hikayelerde bu durumu somutlayan birçok örnek bulunmaktadır: Kendisine kötülük yapan namertlerin, benzer kötülüğü oğluna da yapacağını hisseden Dirse Han, kendisini düşman elinden kurtarmaya gelen oğlunu fikrinden döndürmek için şöyle der:

Kırk yoldaşım aman

Tanrının birliğine yoktur güman,

benim elimi çözün, kolca kopuzumu elime verin, o yiğidi fikrinden döndüreyim, ister beni öldürün ister diriltin, bırakverin dedi. Elini çözdüler, kolca kopuzumu eline aldı...(Ergin, 1971: 24). Bu "Kolca kopuz" ifadesi, açıkça sol kolun sapta açılabilmesine yani buna elverişli sap uzunluğunun olduğu anlamındadır ve Kanglı Koca Kan Turalı Hikâyesi'nde de geçmektedir: "...Hey kırk eşim, kırk yoldaşım, niye ağlıyorsunuz? Kolca kopuzumu getirin, övün beni dedi. Burada kırk yiğit Kanturalı'yı övmüşler, görelim hanım nasıl övmüşler:..." (Ergin, 1971: 141). Uşun Koca Oğlu Segrek Hikâyesi'nde Segrek, "kopuzu elinde" olarak uyurken üzerine gelen ağabeyi Eyrek, kardeşinin tutsak olacağını anlayınca, kopuzunu elinden alıp, küçük kardeşini kopuzla uyandırmak isterken bunu duyan oğlan, fırlayıp kalkar ve şöyle der: "Kılıcının sapına yapıştı ki onu vursun. Gördü ki elinde kopuz var. (Bunun üzerine şöyle) der: 'Bire kâfir Dedem Korkut Kopuzu hürmetine çalmadım, dedi. Eğer elinde kopuz olmasaydı ağabeyimin başı için seni iki parça kılardım, dedi. Çekti, kopuzu elinden aldı. Oğlan burada söylemiş, görelim hanım ne söylemiş:..." (Ergin, 1971, 210-211).

Kopuzun Anadolu sahasında genellikle "Yelteme" olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Bir tür kopuz olarak tanımlanan Yelteme, yel gibi hızlı anlamını içermektedir (Fezyioğlu, 2006, 239). Anadolu'da kopuzun yerini bağlama ailesi almış ve eski ozanlık geleneğini halk şairleri sürdürmüştür. Halk şairleri kendini ve duygularını ifadede bir araç olan bağlamasıyla adeta bütünleşmiştir (Dizdaroğlu, 1989, 18).

Anadolu'da tasavvufi düşüncenin en büyük temsilcisi olan XIV.yüzyıl şairi Yunus Emre'nin şiirlerinde "Kopuz, Çeşte, Rebab, Çeng ve Ney" gibi çalgılar geçmektedir. Bir şiirinde, "Kopuz" ve "Çeşte"nin aynı sazlar olduklarını ısrarla dile getirmiştir. "Çeşte" altı telli, sapında perdeleri olan bir kopuz türüdür:

İy kopuz ile çeşte aslun nedir ne işde

Sana sual soraram eydüvir bana uş de

.....

Eydürler bana haram ben uğruluk değülem

Çünkü aslun mismildür ne var imiş kirişde

Bana kiriş didiler ışka giriş didiler

Benüm adum ışk virdi ben durmazam kolmaşda

Ağaç deri derildi kiriş ile bir oldu

İşk denüzine daldı bahâne yok bu işde

*Mevlâna sohbetinde saz ile işret oldu
Ârif mânaya taldı çün biledür ferîşte*

.....

*Yunus imdi subhanı vasf eylegil gönülde
Ayrı degül âriften bu kopuz ile çeşte (Timurtaş, 1972, 132).*

Fuad Köprülü, Anadolu Selçuklularının ordularında, kopuzcuların bulunduğu söz etmektedir (Köprülü, 1986, 106). Selçuklu Sarayının süsleme kabartmaları arasında bir de sazını çalan bağdaş kurmuş kopuzcu resmi bulunmaktadır (Gazimihal, 2001, 40). Köprülü, Gülşehrî (M. 1317-18)'nin, "Mantiku't-Tayr tercümesinde kopuz sazına yer verdiğini belirtir:

*" Söyler ise böyle kuşlar dilini
Hüdhüd üze kopuz'un telini*

....

*Çok üzülmedi kopuz'dan kulumuz
Eşit imdikim ne söyler dilimiz"*

...

*Ey Süleyman ş'ol kopuz'un telini
Bur kisöyleşem bu kuşlar dilini (Köprülü, 1986, 107).*

II. Murad devri şairlerinden Germiyanlı Şeyhî'nin, "Hüsrev ile Şîrîn adlı eserindeki bir saz âleminin tasvirinde kopuzun adının kullanılması, bu sazın XV. yüzyılın başlarında Anadolu'da bilinmekte olduğunu göstermektedir (Köprülü, 1986, 107).

XIII.-XIV. yüzyıllardan beri Anadolu'da çok yayılmış olan kopuzun, XVI.-XVIII yüzyıllarda Osmanlı ordusu ile Rumeli serhatlarına geçtiğini görmekteyiz. Anadolu'nun fethinden sonra Türkler, Balkan topraklarını da yeni vatanlarına katmak için fetihlere giriştiler ve elde ettikleri yerlere de Rumeli adını verdiler. Irk ve din açısından karışık milletlerin bir arada yaşadığı bu coğrafyada siyasi, sosyal ve kültürel açıdan en çok Macarlarla ilişkide bulundular. Denilebilir ki Osmanlı Türkleri, Rumeli'ye geçtikten sonra karşılarında Macarları gördüler. Osmanlı Döneminde Türklerle Macarlar arasındaki 150 yıllık mücadele, Macarların Mohaç Savaşı'nı kaybetmesiyle sona erdi.

Osmanlı ordusu Mohaç ovasına geldiği zaman Evliya Çelebi, Peçoy kentinin halkını tanıtırken şunları söyler: "*Leventlerinin ellerinde kopuz bulunur. Kopuz sazını çalmak bu Peçoy gazilerine mahsustur. Amma Hüda'ya ayandır (Tanrı'ya açıktır), o mertebe sûznak (yanık) zemzeme ile (okunuşla) kardaş edip çalarlar ki istima edenler (işitenler) cûş u hurûşa gelip (aşırı coşup) birbirlerini salliyeye tergîp ederler (isteklendirirler) (Seyahatname, 652, 2012).*

Kopuz, Macar ozanlarının ve kahramanlarının en çok kullandığı çalgılardan biridir. Türk ve Macar ordularında çok iyi kopuz çalan güçlü ozanlar ve kahramanlar yetişmiştir. Her iki ülke de birbirlerinden kültürel anlamda etkilenmişlerdir.

Verimli Macaristan topraklarını sulayan Tuna nehri, Türk ordularının ve akıncılarının geçit ve durak yeri olmuş, Tuna üzerine türküler söylenmiş, şiirler yazılmıştır.

XVI. yüzyılda, milli hayatın kaynaşması ve milli dilin gelişmesinde en güvenilir ölçü olan saz, türkü ve masal gibi folklorik unsurlar Türk ve Macar toplumlarında gelişmiş durumdaydı. Saz şairleri, çalgıcılar, okuyucular ve savaşlarda esir düşen bir kısım askerler, konaktan konağa, kaleden kaleye gezerlerken yiğitlik çağlarının bu güzel türkü ve masallarını hatırlı kişilerin ve beyzadelerin konaklarında sürekli tekrarlamışlar ve böylece her iki kültür de birbirinden etkilenmiştir (Takats, 215-216, 1970).

XVI. yüzyıl Macarlarda olduğu gibi Türklerin de kahramanlık çağıdır. Benzer bir yaşam tarzı sürdüren Türk-Macar devletleri için kahramanlık ve milli mücadele kavramları büyük önem taşımaktaydı. Türk ve Macar savaşçıları arasındaki temaslar, mektuplaşmalar sayesinde oluşan siyasi ve kültürel ilişkiler şiire, saza, müziğe olan ilgiyi arttırmıştır. Macar saz şairleri ve okuyucuları en çok Türk devrinde çoğalmış, genellikle Türk usulüne göre lavta, tanbura, Türk borusu, keman, harp gibi Türk çalgılarını çalmışlardır (Takats, 217, 1970). Nitekim Macar ozanı Tinadi, Osmanlılarla Macarlar arasındaki savaşları, kalelerde ve sınır boylarında yaşanan olayları şiirlerine yansıtarak onları lavta eşliğinde şarkı olarak terennüm etmiştir (Dilbaş, 6, 2013).

SONUÇ

Türklerin efsanevi kahramanı ve ilk kopuzu yapan Dede Korkut'un, elinde kopuz ile Dede Korkut Kitabı'ndaki her hikayenin sonunda ortaya çıkıp şadlıkta bulunması, halkın sorunlarına çare olup dileklerini

yerine getirmesine bakılırsa, bu sazın çok eskiden beri Oğuz Türkleri tarafından kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Moğolistan'da yapılan bir kazıda bulunan en eski Türk sazı örnek alınarak, kopuzun bin beş yüz yıllık bir geçmişi olduğu da söylenebilir.

Kutsal bir saz olduğuna inanılan Kopuza, başta Hunlar olmak üzere bütün Orta Asya Türkleri arasında çok önem verilmiş, Bakşı-Ozanlar tören, şölen, düğün gibi özel günlerde destanları, kahramanlık türkülerini terennüm ederken ya da yarı dini ayinlerde dua okurken kopuzu kullanarak halkın duygularına tercüman olmuşlardır.

Asya Türklerinden sonra en çok Anadolu ve Rumeli sahasında kullanılmış olan kopuz, tarihi ipek yolu aracılığıyla Hindistan, İran, Mısır, Fas İspanya, Roma, Fransa, Almanya, Macaristan gibi çok geniş bir sahada yayılma göstererek bu ülkelerin müzik kültürleri üzerinde etkili olmuştur. Bu arada zaman içinde bir takım yapısal değişikliklere uğrayan kopuz, bilinen adının dışında farklı adlar altında kullanılmıştır.

Çin kaynakları ve Uygurca yazılı metinlerin dışında ayrıca yapılan araştırma ve incelemeler, Orta Asya coğrafyasının zengin bir birikime sahip olduğunu göstermektedir. Tarihsel değeri olan bu zengin mirası oluşturan unsurların en önemlilerinden biri olan Türk müziği ve onun temel eşlikçisi çalgılarımız, aynı zamanda kültürel geçmişimizin de bir özetiştir.

Henüz tam anlamıyla keşfedilmemiş bir hazine olan milli çalgılarımızın çeşitliliği ve Türk musikisindeki estetik uyum ve ifade zenginliği üzerine yapılacak çalışmalar, Türk kültürü adına önemli bir kazanç olacaktır.

KAYNAKÇA

- Altheim, Franz (1967). *Asya'nın Avrupa'ya Öğrettiği*. Çev. Emin Türk Elçin, İstanbul. May Yayınları.
- Ayazlı, Özlem (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Budak, Ogün Atilla (2006). *Türk Müziğinin Kökeni - Gelişimi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Caferoğlu, Ahmet (1936). Cihan Edebiyatında Türk Kopuzu. *Ülkü*, S. 45, s. 211.
- Çoruhlu, Yaşar (2007). *Erken Devir Türk Sanatı - İç Asya'da Türk Sanatının Doğuşu ve Gelişimi*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi
- Dilbaş Gökhan (2013). Macar Ozan Sebastyen Tinod'un (1510-1556) Eserlerinde Osmanlı Macar İlişkilerinin İzleri. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, S 2, s.6
- Dizdaroğlu, Hikmet (1989). *Halk Şiirinde Türler*. Ankara: TDK Yayını.
- Doğan, İsmail (2004). Macar Epik şiir geleneğinin Kökenleri. *A.Ü. DTCTFD*, S. 2, s. 1-20.
- Ergin, Muharrem (1971). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Feyzioğlu, Nesrin (2006). Türk Dünyasında ve Anadolu'da Kopuz. *Ankara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S 31, s.233-245.
- Ergun, Metin (2002). *Kopuz Sarını Kazak Âşık Tarzı Şiir Geleneği Akın ve Cıraolar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Evlîya Çelebi Seyahatnamesi (2012). Seçen ve Uyarlayan: Mustafa Nihat Özön-Nijat Özön, İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Gazimihal, Mahmut R. (2001). Ülkelerde Kopuz ve Tezeneli Sazlarımız. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökay, Orhan Şaik (1973). *Dedem Korkutun Kitabı*. İstanbul: MEB.
- İzgi, Özkan (1977). Hunlar, Göktürkler ve Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceler. *İ.Ü. Tarih Dergisi*, S 31, s. 365-382.
- Köprülü, Fuad (1986). *Türk Edebiyatının Menşei. Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mirza Bala (2001). *Kopuz. İslâm Ansiklopedisi*. C.6,s.854. Eskişehir: MEB.
- İbni-Mühenna Lûgatı (1997). Haz. Abdullah Battal. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İnan, Abdülkadir. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: MEB.
- Kafesoğlu, İbrahim (1977). *Türk Milli Kültürü*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kaşgarlı Sultan Mahmut (2004). *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Kaşgarlı Mahmut. (1939, 1940, 1941). *Divanü Lûgat-it Türk*. Çev. Besim Atalay, C. I, II, III. Alâeddin Kral Basımevi, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kazak Türkçesi Sözlüğü* (2014). Haz. Recep Toparlı, Hanife Vural, Recep Karaatlı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kıpçak Türkçesi Sözlüğü* (2014). Haz. Recep Toparlı, Hanife Vural, Recep Karaatlı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köprülü, Fuad (1986). *Türk Edebiyatının Menşei. Edebiyat Araştırmaları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kösemihal, Mahmut Rağıp (1939). *Kopuza Dair. Oluş*, S. 17, s. 264.
- Mütercim Asım Efendi (2009). *Burhân-ı Katı*. Haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1984). *Türk Kültür Tarihine Giriş VI. Türklerde Tuğ ve Bayrak*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- _____ (1987). *Türk Kültür Tarihine Giriş IX. Türk Halk Musikisi Aletleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan I*. Çev. Ahmet Temir, İstanbul: Maarif Basımevi.
- Rasony Laszlo ((1977). *Tarihte Türklük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Reich, Karl(2002). *Türk Boylarının Destanları*. Çev. Metin Ekici, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayını.
- Timurtaş, Faruk, K. (1972). *Yunus Emre Dîvanı*. Ankara: 1001 Temel Eser, Tercüman AŞ.
- Türkçe-Tatarca Sözlük* (2014). Aktaran. Mustafa Oner, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şemsettin Sami (2014) *Kâmûs-ı Türkî*. Haz. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel, Ebru Faruk Önal, İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Şeyhülislam Mehmet Esad Efendi. (1999). *Lehçetü'l Lügat*. Haz. H. Ahmet Kırkkılıç, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Redhouse, James W. (2016). *Müntahabât-ı lûgât-i Osmâniyye*. Haz. Recep Toparlı, Betül EyövgeYılmaz/ YaşarYılmaz, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sertkaya, Osman F (1982). *Eski Türkçede Müsiki Terimleri ve Müsiki Alet İsimleri*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İstanbul.
- Tuğlacı, Pars (1986). *Mehterhaneden Bando'ya*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Turan Osman (1969). *Seçküller Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Turan Neşriyat.
- Vural Feyzan Göher(2011). *Asya Hun İmparatorluğu'nda Müzik. Turan Stratejik Araştırmaları Merkezi Dergisi*, S 10, s. 15-21.
- _____ (2016). *İslamiyetten Önce Türklerde Kültür ve Müzik, Hun, Göktürk, Uygur Devletleri*. İstanbul: Ötüken.
- Yudahin, K.K. (2011) *Kırgız Sözlüğü*. Çev. Abdullah Taymas, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <http://guneyturkistan.wordpress.com/2011/01/06/hun-doneminden-gunumuze-ulasan-1500-yillik-saz/>
- <http://blog.milliyet.com.tr/antalyali>